

Citation:

Савова, Д. (2018). Синтактични конструкции с логически субект 'глагол + ми се' в българския език. *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1652>

Savova, D. (2018). Sintaktichni konstruktсии s logicheski subekt 'glagol + mi se' v bŭlgarskiiia ezik. *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1652>

Димка Савова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Синтактични конструкции с логически субект 'глагол + ми се' в българския език

Когато изразяваната чрез дадена предикация извънезикова ситуация представлява вътрешно състояние на експериентор, тя може по правило да бъде представяна както агентивно – с експериентор в позиция на подлог, от който действието изхожда (*Аз се страхувам; Аз се чувствам зле; Аз искам да ям*), така и деагентивно¹, с премахната от предикативната структура позиция на подлог с експериентор в нея (*Страх ме е; Лошо ми е; Яде ми се*). В деагентивния вариант експериенторът заема позиция, наричана често в литературата *логически субект*, представляваща пряко или непряко допълнение в синтактичната структура на изречението.

1. В тази статия ще се спрем на конструкциите 'глагол + ми се', за които в българското езиковедие няма единно мнение. В своята морфо-

¹ За деагентивност за пръв път говори М. Грeпл, който дава следното определение на деагентивната трансформация: „агенът се отстранява от мястото на граматическия подлог” (Грeпл, 1967, с. 81).

This work was supported by the Bulgarian Ministry of Education and Science.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2018.

логия Руселина Ницолова ги разделя формално на пасивни конструкции (*Яде ми се баница*) и на безлични конструкции (*Спи ми се*) и отбелязва две от техните значения – желателно и значение на лъжливи възприятия и представи (Ницолова, 2008). Авторката изтъква, че при субекта на желание (експериментатора) в тях липсва елемент на воля и целенасоченост. Посочва и че изразяваното действие е винаги иреално и само третолично, като по-често конструкцията включва глагол от несвършен вид.

Относно семантиката на глаголите, които биха позволили такава употреба, Р. Ницолова отбелязва мнението на Й. Пенчев, че такива глаголи „могат да изразяват продължителна активна дейност и допускат лексикален израз за продължителност...“, напр.: *Мислих два часа – Не ми се мислеше повече*; **Забравях* (в продължение на два часа) – **Не ми се забравяше повече* (Ницолова, 2008, с. 246). За семантиката на тези глаголи Г. Петрова отбелязва, че те означават само контролирани действия: *ходи ми се на концерт*, *излиза ми се*, но срв. невъзможните **мига ми се*, **кашля ми се*, **изпотява ми се* и др. (цитирано по Ницолова, 2008)².

В своето изследване за деагентивността (Савова, 2014) ние разделяме разглежданите конструкции според семантиката им на три разновидности. Първата включва желателните пасивни и безлични конструкции на Р. Ницолова, към които обаче добавяме и конструкции от типа на *гади ми се*, *вие ми се свят*, *повръща ми се*, и наричаме тази разновидност *импулсивни конструкции*. Извеждаме названието от представата за импулс – желание, което, макар че се заражда вътре в самия експериментатор, е сякаш независимо от него и неговата воля. Като прототипна за тази група приемаме конструкцията с глагола *искам* в деагентивната форма *иска ми се*.

Според семантичните особености отделяме като втора основна група конструкциите с *епистемично* значение (*струва ми се, че; вижда ми се, че; привижда ми се, че; причува ми се, че*), състоящо се в неувереността на експериментатора в истинността на някакво негово възприятие (*струва ми се; вижда ми се*), която може да достигне до увереност в неговата неистинност (при контрафактивните предикати *привижда ми се; причува ми се*). В последната, трета група включваме конструкциите с *модално* значение, което би могло да се приравни малко или повече към модалните глаголи

² По технически причини не цитираме посочените автори в оригинал.

трябва и *мога* от типа на *налага ми се да* (= трябва да); *полага ми се / пада ми се нещо* (= трябва да имам); *удава ми се* (= мога).

Предмет на анализ в тази статия ще бъде първата и най-многобройна от представените по-горе групи – тази, която в цитираното си изследване сме нарекли група на *импулсивните конструкции*. Както и всички останали глаголи, употребявани в конструкции с логически субект, глаголите от разглежданата група задължително изразяват вътрешно действие или състояние, т.е. събитието се приписва на човек, на експериментатора.

2. В нея се открояват две основни групи конструкции, първата от които включва конструкциите с глаголи, които могат да се употребяват в тях в **положителната** си форма. При тях субективното желание, изпитвано от експериментатора (*Аз искам да ям*), претърпява деагентивна трансформация. От една страна, чрез премахване на позицията на подлог, запълнена от експериментатора, то се представя като обективизирано, обезличено вътрешно състояние на потребност, независимо от волята на експериментатора: *яде се (на някого)*. От друга страна, в разглежданите конструкции това обективизирано вътрешно състояние на потребност се субективизира отново, като се приписва на експериментатора, но вече в ролята му на логически субект, който е просто пасивен участник в събитието: *яде се → на мен*.

По своята семантика глаголите тук могат да бъдат подредени в скала според природата на изразяваното желание.

2.1. На единия край са разположени глаголите, които означават **физиологически потребности** на експериментатора, нуждата от удовлетворяването на които не подлежи на контрол и е като импулс, независим от волята на експериментатора. За разлика от цитираните по-горе примери на Г. Петрова **мига ми се*; **изпотява ми се*, тези импулси не са автоматизирани действия, а са потребности, изискващи съзнателно извършване на някакви действия за тяхното удовлетворяване; срв.: *киха ми се*; *ходи ми се до тоалетната*; *повръща ми се*. Към тези конструкции с най-висока степен на неконтролируемост на вътрешното събитие и независимост от волята на експериментатора спадат и няколко фразеологизирани конструкции: *гади ми се*, *повдига ми се*, *вие ми се свят*, *върти ми се главата*, които назовават вътрешно състояние, различно от буквалното значение на съответния глагол (срв.: **гади ми се и ще гадя*). Вътрешната форма на

фразеологизмите *вие ми се свят*, *върти ми се главата* откроява в монолитното събитие основен елемент (*свят*, *глава*), на който формално се приписва действието, сякаш той сам го извършва (светът се вие сам, главата се върти сама). Но в основното си значение фразеологизмите представят едно монолитно вътрешно събитие, напълно независимо от волята на експериментатора.

По-нататък по скалата 'импулс ↔ желание' се подреждат физиологически потребности, чието удовлетворяване подлежи на минимален контрол (и отлагане) и не е толкова независимо от волята на експериментатора: *яде ми се*; *пие ми се*; *спи ми се*; *пуши ми се*. По-точно, в значението им има състояние на независеща от волята на експериментатора необходимост на организма, но удовлетворяването на тази необходимост не е спонтанно, както при горните глаголи, а се контролира донякъде от волята на експериментатора.

2.2. На другия край на скалата, там, където се намира напълно контролируемото желание, се разполагат действия или състояния, които биха донесли на експериментатора **приятни усещания, удовлетвореност, удоволствие**, срв.: *ходи ми се на кино*; *яде ми се баница*. Те запазват основната специфика на разглежданите конструкции 'глагол + ми се': представят вътрешното състояние на необходимост като обективизирано, безлично, деагентивно и приписващо се на логическия субект събитие, самостоятелно и независимо от него. Природата на вътрешното състояние в двата края на скалата обаче се променя по посока към повишаване на контрола и засилване на зависимостта от волята на експериментатора. Затова, докато при конструкции от типа на *киха ми се*; *гади ми се*; *повръща ми се* както самата необходимост, така и нейното удовлетворяване обективно не зависят от волята на експериментатора и са импулс в чист вид, при конструкции от типа на *яде ми се* необходимостта не зависи, но удовлетворяването ѝ зависи от волята на експериментатора, а при конструкции от типа на *ходи ми се на кино* самата необходимост е осъзнато субективно желание за изпитване на удоволствие, което е контролирано от волята на експериментатора, но е представено като деагентивно и обективизирано чрез конструкцията 'глагол + ми се'.

За всички импулсивни конструкции, в които може вече да се говори за някакво прикрито чрез деагентивно представяне субективно желание (а не просто за неконтролируем импулс), прототипна е конструкцията

иска ми се, получена от конструкцията *аз искам* отново чрез премахване на субекта със семантическа роля на експериентор, т.е. чрез деагентивизиране и обективизиране (*иска се*), а след това чрез повторно, но различно от първото субективизиране на полученото безлично събитие чрез приписването му на логически субект: *аз искам* → *иска ми се*. Както отбелязваме в (Савова, 2014), тъй като по този начин от представянето на желанието се изключва волята на експериентора, то става по-малко „агресивно” спрямо събеседника; а чрез изключване на волеполагането се изключва и отговорността на експериентора за изразяваното събитие. Можем да представим извършваната трансформация и по друг начин: докато при агентивния вариант експериенторът *аз* е участник, и то основен, в събитието: *Аз имам желание*, в деагентивния вариант експериенторът от участник се превръща във вътрешен локализатор на безлично събитие: *У мен има желание*. И при двата начина на представяне е важна идеята за крайната пасивност на експериентора (пасивен участник или неучастващ локализатор).

При останалите представители на групата с прикрито субективно желание агентивният вариант изразява сложно събитие (което всъщност се подразбира и в конструкцията само с глагола *искам*, защото винаги добавяме: *аз искам нещо*). Изходните агентивни конструкции съдържат сложни изречения с първи предикат *искам*: *аз искам да ям/ пия/ спя/ ходя на кино* и т.н., а в безличните конструкции *яде ми се/ пие ми се/ спи ми се/ ходи ми се на кино* и т.н. глаголът *искам* остава имплицитен. Възниква обаче въпросът има ли разлика между безличните конструкции с експлицитен и с имплицитен глагол *искам*, напр. между конструкциите *иска ми се да спя* ↔ *спи ми се*. Докато семантиката на посочените конструкции е една и съща, прагматиката им се различава по това, че конструкцията с експлицитното *иска ми се* поставя по-изразен акцент върху желанието на експериентора, което ѝ дава възможност да включва в себе си не само по-абстрактни събития (*иска ми се да се надявам* – срв. **надява ми се*), но и събития с по-разнообразна граматическа ориентация (*иска ми се да науча* с добавяне чрез представка на фазовост към лексикалното значение на глагола – срв. **научава ми се*³; или: *иска ми се ти да научиш* с разми-

³ Става дума именно за значение на фазовост, изразено чрез представката, а не за значение на свършен вид на глагола, защото, както се вижда от примера, и в несвършен вид това значение не може да се употреби в разглежданите конструкции.

наване на граматическото лице на двата глагола – срв. **научаваши ми се*). Затова във веригата от трансформации, която включва: (1) *Аз искам да ям* → (2) *Иска ми се да ям* (с акцент върху желанието) → (3) *Яде ми се* (без такъв акцент), ще отбележим разлика в семантиката (между (1) ↔ (2), (3)) и в прагматиката (между (2) ↔ (3)) на съответните конструкции. Трябва да се отбележи, че разбира се, не всички предикати допускат съчетаване със семантиката на желание, срв. **искам да възнамерявам*; **искам да предполагам* и други.

2.3. И така, да видим какви глаголи могат да влизат в безлични конструкции с *ми се* в положителната си форма. Дотук стана дума, че те означават нереализирани действия или състояния, чието реализиране ще донесе удовлетворение на някаква **потребност** за експериментатора. Както се видя по-горе от сравнението с конструкцията с експлицитния елемент *иска ми се*, пред глаголите стоят някои не само семантични ограничения (събитието да носи удовлетвореност на потребността или да е приятно за експериментатора; събитието да е конкретно или по-близо до конкретните събития по скалата конкретно ↔ абстрактно), но и някои граматически ограничения (субектът на желанието да съвпада с извършителя на желаното действие; действието да не включва фазовост). В свое изследване на безподложните изречения в българския и полския език М. Коритковска посочва, че в конструкциите, които ние тук разглеждаме, не могат да участват глаголи, които отварят валентност за адресат: *Искаше му се да им разкаже за станалото* → **Разказваше му им се за станалото*, както и модални глаголи (Korytkowska, 1990, с. 139).

От наблюденията над ексцерпирания от тълковния речник на българския език (СТРБЕ, 2000) материал оформяме някои семантични подгрупи такива глаголи, като поради липса на други изчерпателни източници при тестването на възможността за съставяне на разглежданата конструкция с глагол от речника сме се опирали на индивидуалния си езиков усет. Както заради тази проява на субективизъм, така и заради спецификата в семантиката на повечето конструкции да изразяват *приятно* действие, т.е. нещо, свързано със субективността във възприятията ни, класификацията ни неминуемо ще има донякъде субективен характер.

2.3.1. Първата подгрупа включва глаголи със значение на 'действия, чието извършване е потребност на организма', срв.: *повръща ми се, спи ми се, пие ми се, киха ми се, пуши ми се, яде ми се*. По-горе отбелязахме, че

тук не се включват глаголи, които означават автоматизирани физиологически действия (*мигам, изпотявам се, дишам*), но понякога подходящ контекст може да направи възможна употребата и на такъв глагол, срв.: **диша ми се*, но възможното *диша ми се чист въздух*. Тук е интересно да се сравнят глаголите *плача* и *смея се*, които на пръв поглед имат реципрочни значения. Но докато конструкцията *плаче ми се (Имам толкова много работа, че ми се плаче⁴)* е напълно възможна, безличната конструкция **сmee ми се* според нас е невъзможна. Причината за тази разлика според нас е свързана с обстоятелството, че понякога, когато човек има съответното настроение, той изпитва потребност да заплаче; докато човек се смее не защото е в добро настроение и има потребност да се смее, а защото смехът е реакция (не потребност!) на конкретно събитие.

Ще отбележим, че за разлика от глаголите, означаващи физиологическа потребност (която, както казахме, изисква неавтоматизирано извършване на някакви действия), глаголите, означаващи психически и ментални състояния, усещания не могат да се употребяват в разглежданите конструкции, дори и ако са свързани със значение на удоволствие, защото при тях също, както и при автоматизираните действия *мигам, изпотявам се* и т.н., не се изисква експерименторът да извърши някакви действия, срв.: **радва ми се; *чува ми се* (за разлика от усещането, съчетано с извършвано от експериментора контролирано действие: *слуша ми се (народна музика)*); **помни ми се*.

2.3.2. Във втора група могат да се обособят глаголите със значение на 'поведение, което нарушава реда' (но в умерена степен) – такива са конструкциите *беснее ми се⁵, вика ми се, лудее ми се, крещи ми се* и др. Макар че действия като *беснея, викам, лудея, крещи* по принцип се оценяват в обществото негативно, смятаме, че тези действия биха могли да донесат на индивида, при определени обстоятелства и настроения, удоволствие, когато обаче не са свързани със санкции заради извършването им в по-голяма степен.

2.3.3. В трета група влизат глаголи, които също като горните по принцип са оценявани негативно, но ако действието не се извършва редовно, а като изключение, то също носи на индивида удоволствие – глаголи със

⁴ Тук се отразява и ролята на метафоричната употреба, която изисква по-задълбочено проучване.

⁵ В тази група също често се наблюдава метафорична употреба.

значение 'не изпълнявам задълженията си': *мързелува ми се, лежи ми се, безделници ми се* и др.

2.3.4. Следваща малка група представляват някои глаголи със значение на 'говорене': *беседва ми се (с някого); говори ми се (за някого); бърбрят ми се глупости* и др.

2.3.5. Друга малка група представляват глаголите със значение на 'съществуване' – просто на съществуване или при определени условия: *живее ми се; живее ми се в България; зимува ми се на село*. От друга страна обаче, други глаголи с подобно значение не позволяват употреба в безлична конструкция, срв. **векува ми се, *благоденства ми се; *пребивава ми се* и др. Трудно е да се открие една обща причина за тази разлика. Може би при **пребивава ми се* невъзможността се дължи на стилистична особеност – глаголът принадлежи към административната лексика, която има висока степен на абстракция и затова не позволява разглежданата употреба. При **благоденства ми се* вероятно невъзможността е свързана също с по-високата степен на абстракция, но и с това, че удовлетворението на това желание не зависи по никакъв начин от волята на експериментатора, срв.: **Реших да благоденствам, докато при типичните употреби експериментаторът може сам да изпълни желанието си: Зимува ми се на село и затова утре заминавам*. Интересно е сравнението между **векува ми се* и *живее ми се*. Докато при **векува ми се* отново имаме желание, което експериментаторът по никакъв начин не може да изпълни сам (не просто да живее, а да живее много години), при конструкцията *живее ми се* имаме две значения. При първото: искам да съществувам още, не се поставят срокове и затова реализацията на желанието не е толкова независима от волята на експериментатора. При второто значение връзката с експериментатора е пряка, защото това е значението 'искам да живея активно, да се радвам на удоволствията в живота', което зависи от волята на експериментатора. Следователно при конструкциите 'глагол + ми се' от тази група потребността (желанието) се представя като независима от експериментатора, но удовлетворението на желаното действие не е независимо от неговата воля и възможности.

2.3.6. Най-голяма е групата на глаголите, които имат значение на 'нерутинно действие', чието извършване носи удоволствие на експериментатора и което е пряко свързано с неговата воля, т.е. извършването на това действие зависи до голяма степен от решението на експериментатора. Това е групата

с най-голяма субективност при избора на подходящи глаголи, защото вкусовете на индивидите са различни. Роля играе също така евентуалната възможност действието да се конкретизира с някакво конкретно обстоятелство, напр., макар че трудно можем да имаме желателна конструкция **върви ми се*, ако разширим предиката с конкретно обстоятелство, конструкцията става възможна: *върви ми се по снега*. Такива разширяващи обстоятелства не винаги са лесни за предвиждане, което прави избора на глаголи към тази група още по-малко обективен. И все пак, към тази многобройна група могат да се включат конструкции като *кара ми се кола/карат ми се ски; вози ми се (на мотор); върви ми се (по снега); върти ми се (на въртележка); ходи ми се (на кино); танцува ми се; плува ми се; играе ми се; занимава ми се (с музика); учи ми се (чужд език); измислят ми се (смешни истории); скача ми се (с бънджи)* и мн. др. Прави впечатление, че болшинството от желаните действия са свързани с една „егоистична” гледна точка, тяхното реализиране носи удоволствие преди всичко на експериментора като отделен индивид, който рядко при тях влиза в социални отношения, затова семантиката на глагола рядко включва друг актант освен експериментора. Затова напр. не можем да кажем **черпи ми се; *дава ми се; *взема ми се; *казва ми се* и др. (тези конструкции обаче могат да имат отрицателен вариант, срв.: *не ми се черпи; не ми се дава; не ми се взема; не ми се казва*, факт, който ще намери своето обяснение в т. 3 по-долу).

Струва ни се, че именно към тази група принадлежат желателните пасивни конструкции, посочени, както казахме по-горе, от Руселина Ницолова. Да направим съпоставка между конструкциите (1) *яде ми се* ↔ (2) *яде ми се баница*. Смятаме, че когато човек иска да яде, без да се конкретизира какво точно, това е физиологическа нужда, затова включихме конструкцията (1) към съответната група (2.3.1.). Когато обаче човек иска да яде именно баница, това е нерутинно действие, затова включваме конструкция (2) и подобните на нея формално пасивни конструкции към тази група заедно с другите нерутинни действия. Но напр. конструкции като *пее ми се* и *пее ми се точно тази песен* влизат на еднакво основание в тази група, защото и двете представляват нерутинно действие (*нея* не удовлетворява потребност на организма).

2.3.7. Последната група, която може да се открие в ексцерпирания ни материал, е групата глаголи със значение 'желание/нежелание за промяна в статуквото' (нежеланието тук е изразено не чрез синтактическо средство – отрицанието, а лексикално). Такива са конструкциите от типа

на: *врѝца ми се (вкѝци)*; *заминава ми се (в чужбина)*; *жени ми се*; *седи ми се тук*; *остава ми се тук*; *излиза ми се някъде*; *ергенува ми се* и др.

И така, можем да обобщим, че конструкциите 'глагол + ми се' с глагол с възможна употреба в положителна форма се делят на две групи: глаголи със значение на удовлетворяване на 1) потребности на организма и на 2) потребности, условно казано, „на душата”, които носят на индивида удоволствие. Списъкът на потребностите на организма е затворен, затова и конструкциите там са малко на брой. Що се отнася до удоволствието (според нашия езиков усет), в българското езиково съзнание удоволствието за експериментатора, което може да се изразява с разглежданите конструкции, се свързва със следните действия: говорене; умерено нарушаване на реда, както и временно прекратяване на изпълнение на задълженията; действия, излизащи от рутината; съществуване при специални по нещо за експериментатора условия; нарушаване или запазване на някакво статукво. Прави впечатление, че според анализа на съответните конструкции удоволствието до голяма степен се свежда до стремеж към разнообразие (изключение прави само стремежът към запазване на статуквото).

Повечето от глаголите в конструкциите от тази първа основна група могат да получат и форма на свършен вид, която ще означава появата или обратно – загубата на съответния импулс/желание, срв.: *дповврѝца ми се*; *зави ми се свят*; *доергенува ми се*; *дотанцува ми се*; *приучи ми се*; *домързелува ми се*; *отяде ми се* и др. Те се образуват по един и същ модел – не от съответния агентивен вариант на конструкцията (**да доергенувам*), а от самата деагентивна конструкция (*ергенува ми се* → *доергенува ми се*), което говори за известната граматикализираност на конструкциите в системата на езика.

Накрая ще изтъкнем голямата роля на контекста, който дава или не дава възможност за употреба на дадена безлична конструкция 'глагол + ми се'. Вече посочихме „помощта”, която оказва на тези конструкции конкретизирането на някакво обстоятелство към действието (обект – *чист въздух*, място – *по снега* и др.). Ще споменем и наличието на един (а може би и на други) контекст, включването в който като в матрица прави възможна употребата на конструкцията 'глагол + ми се' от много повече глаголи. Това е контекстът на типовото изречение *Щом/Ако ти се Р* (в безлична форма), *Р!* (в повелително наклонение), напр. не само *Щом ти се яде, яж!*, но и с много други глаголи, включително и такива, които в обикновен контекст не се употребяват в разглеждания вид конструк-

ции: *Щом ти се благоденства, благоденствай!*; *Щом ти се дава, давай!*; *Щом ти се взема, вземай!* и мн. др.

3. Втората основна група импулсивни конструкции, която е многобройна и е с по-висока степен на субективност при избора на глаголи, включва глаголите, които могат да се употребяват в конструкция 'глагол + ми се' само в **отрицателната** си форма. Не може да не направи впечатление колко голямо е разминаването между възможностите да се направи конструкция 'глагол + ми се' в положителна и в отрицателна форма със значителен превес на отрицателната форма. Това говори, че отрицанието в случая не може да се тълкува просто като оператор, който премахва желанието, изразено в положителната конструкция от съответния глагол, и който е следователно свързан също със семантиката на удоволствието. Това означава, че макар че и отрицателните конструкции от групата, която ще разгледаме по-нататък, се свързват със семантиката на потребност или желание и с глагола *искам*, отрицанието на потребността или желанието като семантичен компонент налага свои семантични ограничения и премахва ограниченията от положителната форма на конструкциите (освен изискването за семантика, означаваща потребност, включително и желание за удоволствие, при конструкциите с глагол в отрицателна форма отпада и ограничението да не се употребяват глаголи с абстрактно значение). От премахването на самото значение на 'удовлетворение/удоволствие', което трябва да изразява положителната форма на една импулсивна конструкция, произлиза рязкото увеличаване на броя глаголи, които могат да се употребяват в отрицателните конструкции – приятните действия и състояния са само една малка част от действията и състоянията ни въобще. Това значително нарастване на глаголите, възможни в разглежданите отрицателни конструкции, прави относителния дял на конструкциите със значение на физиологическа неконтролирана потребност (напр.: *не ми се гади*) пренебрежимо малък спрямо останалите конструкции със значение на желание (нежелание), затова по-нататък ще наричаме разглежданите отрицателни конструкции „отрицателни желателни конструкции (ОЖК). Значителният количествен превес на отрицателните безлични желателни конструкции над положителните говори, че в българското езиково съзнание желанието за извършване на дадено действие много по-често се свързва с агентивната перспектива (*аз искам*), докато нежеланието по-често от желанието се свързва с деагентивната, безличната перспектива (*не ми се иска*).

Най-напред, струва ни се, че разликите между отрицателната и положителната по форма конструкции 'глагол + ми се' започват още от разликата между природата на желанието и нежеланието за Р. Докато изразеното желание за Р представлява единствено своето наличие, отрицанието на това желание може да се свързва с две значения: 1) липса на желание за Р; 2) желание за не-Р. Важно е, че при първото значение – 'липса на желание', на практика с конструкцията се заявява липса на потребност, или можем да кажем: потребност, но с отрицателен знак. При прилагане на отрицанието върху глагола *искам* (→ *не искам*) в агентивна конструкция най-често експерименторът изразява своята воля за извършване на не-Р, т.е. имаме 2) желание за не-Р: *Не искам да спя* = *Аз имам желание да не спя*. Струва ни се, че при трансформираната деагентивна отрицателна конструкция остава възможност за двойно тълкуване на волевия избор: като (1) липса на желание за Р, но и (2) като желание за не-Р. Сrv. напр.: *Не ми се танцува* (= *у мен липсва желание да танцувам*) за (1) и *Не ми се губи време за подобни глупости* (= *у мен има желание да не губя време за глупости*) за (2). Изборът на вариант вероятно зависи от оценката, която се дава на действието Р. Ако това действие е привлекателно за експериментора и би могло да се предположи, че той има желание да го извърши, експерименторът заявява чрез отрицанието липсата на такова желание (*не ми се танцува*). Ако пък действието Р не е привлекателно, най-вероятно експерименторът желае именно действието, обратно на Р (*не ми се губи време*). Тук, както и при положителните конструкции, съпоставката с безличната конструкция с експлицитния глагол *не ми се иска* показва по-широка сфера на употреба именно за конструкциите с *не ми се иска*, сrv.: невъзможното **не ми се арестува Х*, но възможното *не ми се иска да арестувам Х*; **не ми се радва на чуждото нещастие* ↔ *не ми се иска да се радвам на чуждото нещастие*. Трябва да се отбележи, че при ОЖК формата с експлицитния глагол може да бъде свързвана с някакви конкретни обстоятелства, напр.: *Не ми се иска да ям, докато не видя бележника ти*, докато при конструкциите без този глагол това е невъзможно, сrv.: **Не ми се яде, докато не видя бележника ти*. Причина за тази разлика, както вече показахме при положителните безлични конструкции, е акцентирането върху желанието на експериментора, което го прави по-осъзнато и зависимо от неговата воля, докато във варианта без експлицитния глагол по-слабо контролираното желание се представя повече като прищявка, независима от нищо. По този начин, можем да представим веригата на

трансформации като: **Аз не искам P** (= Аз имам желание за не-P) → **не ми се иска P** (= у мен липсва желание за P / у мен има желание за не-P) (с акцент върху акта на желаенето) → **не ми се P** (= у мен липсва желание за P / у мен има желание за не-P) (без посочения акцент).

Що се отнася до употребата на положителните и отрицателните желателни безлични конструкции, характерна е една съществена разлика: положителните конструкции могат да бъдат както инициални в даден текст (т.е. разговорът може да започне с фразата на единия от събеседниците: – *Яде ми се баница*), така и реплика отговор на предходна реплика (– *Какво ти се яде за вечеря?* – *Яде ми се баница*). Докато отрицателните са винаги реакция на някаква предходна реплика или на събитие от консуитуацията (т.е. не може да започне разговор с инициална реплика – **Не ми се яде баница*).

Друга характерна разлика на ОЖК в сравнение с конструкциите с положителна форма на глагола е невъзможността на ОЖК да образуват съответствие от свършен вид (*не ми се танцува* → **не ми се дотанцува*).

Относно семантиката на глаголите, които могат да бъдат включени в ОЖК, ще отбележим най-напред, че такива не могат да бъдат глаголите, които не могат по принцип да се свържат с глагола *искам*, срв.: **искам да допускам*, **искам да предполагам*; **искам да възнамерявам*, съответно: **не ми се допуска*; **не ми се предполага*; **не ми се възнамерява*. Преди да анализираме възможните ОЖК, ще направим уговорката, че понякога сме приемали и на пръв поглед неприемливи конструкции от типа на *не ми се актуализира (информацията)*; *не ми се дестилира*, които обаче биха могли да бъдат изречени от някого, на когото това е професионално задължение и който не иска повече да го извършва. Задълженията по принцип делим на два вида: на такива като горните, за чието извършване експертиенторът (на вътрешното състояние на желание), който е същевременно и агенс (на действието задължение), има право на избор – да ги извършва, или временно да не ги извършва; и на такива, които не могат да не бъдат извършвани, защото експертиенторът и агенс трябва да извършва съответното действие от името на някаква институция или самият той представлява един вид институция. Тогава отрицателните желателни конструкции стават невъзможни, срв.: **не ми се анатемосва*; **не ми се децентрализира*; **не ми се лимитира*; **не ми се назовава* и мн.др. (вече споменахме, че при ОЖК разликата в семантиката на глагола по конкретен ↔ абстрактен характер на действието не играе толкова съществена роля). Във връзка с това обстоя-

телство ни се струва невъзможна, както казахме и по-горе, конструкцията *не ми се арестува* в устата на един полицай. Но ако предположим, че я изрича самовластният шериф на някакво малко затънтено градче, тя вече изглежда според нас приемлива: *Днеска съм в добро настроение и не ми се арестува*. След направеното уточнение ето и примери за ОЖК: *не ми се аргументира (точно пред него)*; *не ми се губи (в тази игра)*; *не ми се закрива (земляческата среща)*; *не ми се занемарява (домакинството)*; *не ми се акордира (това пиано)*; *не ми се взира (толкова надалече)*; *не ми се дразни (съседката)*; *не ми се бездейства*; *не ми се напомня (непрекъснато)*; *не ми се напътстват (тези тийнейджъри)*; *не ми се командва*; *не ми се мълчи*; *не ми се сервира*; *не ми се внимава*; *не ми се търпи*; *не ми се членува*; *не ми се шифова*; *не ми се появява (в този вид)* и мн. др.

Разбира се, всички глаголи от конструкциите с глагол в положителна форма могат да се използват и в ОЖК, които вече ще означават 'липса на потребност/желание за P', срв.: *не ми се гади*; *не ми се яде*; *не ми се кара колело*.

3.1. Голяма група глаголи не би могла да се употреби в ОЖК в прототипното значение на действие, което експериментаторът няма желание да извършва, но ако иска, може да извършва. Въпреки това обаче употребата на глаголите, за които тук става дума, в ОЖК е възможна, но с едно характерно значение – нежеланието на експериментатора е нежелание не да извършва съответното действие P, а нежелание да попадне в дадена ситуация S – резултат от някакво действие, т.е. изразено е значението 'желание за не-S', защото всички тези ситуации са нежелани за експериментатора, срв. напр.: *не ми се залита (Не искам да пия повече, защото после не ми се залита по улиците)*; *не ми се дебелее (Не искам да ям толкова, защото не ми се дебелее точно преди лятото и морето)*; *не ми се задушава (Искам да изляза от тук – не ми се задушава в този опушен въздух)*; *не ми се закъсва (Не искам да се качвам на тази бричка, защото не ми се закъсва с нея някъде по пътя)* и мн. др.

3.2. Пред употребата в прототипното значение на ОЖК се налагат редица ограничения върху семантиката на глаголите⁶, които тук сме се опитали да класифицираме по следния начин:

⁶ При конструкциите с положителна форма на глагола сме изследвали кои глаголи могат да се употребяват в тях, а тук изследваме кои не могат заради значителната разлика в броя на глаголите в двете групи.

3.2.1. да не означават физиологически действия и състояния (а не физиологическа **потребност** като *гади ми се; яде ми се* и т.н.), срв.: **не ми се ражда; *не ми се агонизира; *не ми се зачервява; *не ми се живва*. Когато обаче тези събития са свързани с някаква естествена възрастова промяна в организма, употребата на ОЖК става възможна, срв.: *не ми се замомява; не ми се възмъжава; не ми се остарява; не ми се пораства*.

Към това значение, в известна степен условно, можем да присъединим и значението на 'заемане на физическо пространство', защото и то зависи от физическите закони: **не ми се приближава (София)*.

3.2.2. да не означават институционализирано действие (за което стана дума по-горе), срв.: **не ми се акредитира; *не ми се амнистира; *не ми се алармира; *не ми се наследява; *не ми се инкриминира* и мн.др.;

3.2.3. да не означават дълготраен процес на въздействие, който има краен ефект 'правя себе си/някого такъв', срв.: **не ми се възражда (себе си); *не ми се амбицира (някого и себе си); *не ми се амортизира (машинката); *не ми се монополизира; *не ми се корумпира* и др.;

3.2.4. да не означават действия, които се представят от чужда перспектива, срв.: **не ми се липсва (на някого)* – но без това значение конструкцията става възможна, срв.: *не ми се липсва от събранието; *не ми се прилича (на някого); *не ми се импонира (на някого); *не ми се интригува (някого); *не ми се довтасва* (тук имаме скрит наблюдател, чиято гледна точка е възприета) и др.;

3.2.5. когато глаголът е преходен, той може в ОЖК да означава действие, извършвано върху някого друго, или действие, извършвано върху себе си. Понякога в единия случай глаголът може да се употреби в ОЖК, а в другия случай не може; или пък и в двата случая може / не може да се употреби. Напр. в ОЖК *не ми се диспансеризира*, когато действието трябва да се извърши върху самия извършител, конструкцията е възможна (= не ми се иска да се диспансеризирам). Ако се има предвид обаче пациентът, конструкцията става неупотребима, защото действието става институционализирано и извършвано от лекар, срв.: **не ми се диспансеризира болния*. Срв. и други такива случаи – при конструкциите *не ми се европеизира* (**не ми се европеизира града*, но възможно = *не ми се иска да се европеизирам сам*); *не ми се бави* (**не ми се бави майка ми* при възможно = *не ми се иска да се бавя сам*; за този пример ОЖК би била приемлива за неодошевен пациент, напр. *не ми се бави вземането на решение*). Обратно,

при ОЖК *не ми се лъже* конструкцията не може да се тълкува като 'не ми се иска да се лъжа сам'; може да се отнася или за конкретен пациент, различен от извършителя (*не ми се лъже майка ми* = не ми се иска да лъжа майка си), или за повтарящо се действие (*не ми се лъже* = не ми се иска да лъжа някого по принцип). В други случаи ОЖК може да се употребява и в двете тълкувания, срв.: *не ми се настанява: Не ми се настаняват гостите в кухнята* ↔ *Не ми се настанява в кухнята*. Най-проблематично ни се струва приемането на ОЖК, когато пациентът е човек. Важно е да се отбележи, че при тези ОЖК мястото на пациентс може да заема само съществително (т.е. невъзможни са местоимения и в трите лица).

3.2.6. както и при първата основна група конструкции с глагол в положителна форма, голяма група глаголи в отрицателна форма не могат да се употребяват в ОЖК поради това, че означават 'психическо състояние или усещания' на експериментатора (защото те не зависят с нищо от волята на експериментатора), срв.: **не ми се радва; *не ми се нуждае; *не ми се гнуса; *не ми се гордее; *не ми се боготвори; *не ми се бои; *не ми се трогва* и мн.др. Близки до тях са глаголите, които означават ментални състояния и които също не могат да се употребяват в ОЖК: **не ми се забравя; *не ми се колебае; *не ми се надценява; *не ми се лъже (себе си)* и др. За тази подгрупа можем да обобщим, че ограничение върху употребата в ОЖК представлява изразяването на: отношение към някого/нещо (**не ми се харесва някого*); емоция и усещане (**не ми се сърди*); възприятие (**не ми се чува*); епистемично и ментално състояние (**не ми се подозира*); психическо състояние (**не ми се блуждае*). Ако някой глагол от този тип се появи в конструкция 'глагол + не ми се', това ще бъде в конструкция с непрототипното значение от т. 3.1. по-горе, срв.: *Не ми се чува после за теб, че не си отишъл на работа = имам желание да не попадам в ситуация, в която чувам, че.*

Както и при конструкциите с положителен глагол обаче, когато в семантиката на глагола се появи и сема за извършване на ментално действие, за полагане на усилие, употребата на такъв глагол в ОЖК става възможна, срв.: *не ми се анализира; не ми се мисли; не ми се мъдрува; не ми се внимава; не ми се запаметява; не ми се мечтае* и др., срв. и **не ми се чува*, но възможното *не ми се слуша*.

3.2.7. Особено важна е групата с глаголи, които се срещат често в речта ни, не могат да се използват в ОЖК, но имат близки синоними, за които тази употреба е възможна. Такива са глаголите в конструкциите **не ми се има; *не ми се желае; *не ми се може; *не ми се знае; *не ми се избягва; *не ми се*

владее и някои др. Ако съпоставим тези глаголи с техни синоними, можем да предположим обяснение за поведението им, срв.: *не ми се има ↔ не ми се притежава; *не ми се желае ↔ не ми се иска; *не ми се владее ↔ не ми се господства; *не ми се избягва ↔ не ми се лишава. Когато човек има нещо, притежанието е по-вътрешно присъщо за него, отколкото когато притежава нещо (за да продължава да го притежава, трябва да полага усилия). Когато човек желае нещо, това желание е по-вкоренено в него, отколкото когато иска нещо. Когато човек владее нещо, властта му над него е по-вътрешно присъща, отколкото когато човек господства над нещо. Накрая, когато човек избягва нещо, той е взел решение да стои далеч от него и представлява модален субект (трябва да избягвам), докато, когато се лишава от нещо, модален субект липсва. По този начин можем да заключим, че в невъзможните ОЖК от първата част на съпоставяните двойки съответното действие за българското езиково съзнание е вътрешно присъщо на субекта, вкоренено в него и затова не може да бъде представено като деагентивно и обективизирано.

3.2.8. Следващо ограничение пред употребата на глагола в ОЖК е в семантиката му да не се съдържа сема за фазовост или за еднократност на действието, срв.: *не ми се натрупва, но възможното не ми се трупа; *не ми се замечтава, но възможното не ми се мечтае; *не ми се блясва, но възможното не ми се блести (със знания); *не ми се запалва (огън), но възможното не ми се пали (огън); *не ми се донася (стола), но не ми се носи (стола). Когато обаче глаголът освен фазово значение може да има и значение на процес, ограничението пред употребата в ОЖК отпада, срв.: *изкачвам* (= 1) несв. вид от *да изкача* с фазово значение; = 2) процес) → *не ми се изкачва*; срв. още: *не ми се застроява*; *не ми се догонва*; *не ми се допълва*.

3.2.9. Накрая ще споменем и невъзможността на имплицативните глаголи да участват в ОЖК, защото желателната семантика се приписва именно на имплицативния глагол, а би трябвало да се приписва на подчинения граматически, но главен семантично предикат: *успявам да се изявя* ↔ *не ми се успява да се изявя.

Вероятно при по-нататъшен анализ ще могат да се формулират и други ограничения пред семантиката на глаголите, използвани в ОЖК.

4. И така, за синтактичните конструкции 'глагол + ми се', които наричаме *импулсивни* и които разгледахме тук, можем да обобщим следното. Това, което характеризира тяхната семантика, са двете основни семи: 'вътрешно

състояние на потребност (към която спада и желанието)' (с отрицателен знак при типа с 'липса на желание за Р': *не ми се танцува*) + 'независимост на това състояние от волята на експериментатора' (втората сема е характерна по принцип за всички конструкции 'глагол + ми се, не само за импулсивните). Първата сема подрежда глаголите (в комбинация с тяхната лексикална семантика) в ска̀ла: 'неконтролиран импулс ↔ контролирано субективно желание', а при втората сема се намесва критерият 'искреност на употребата'.

Към общите за двата основни вида импулсивни конструкции семи при конструкциите в положителна форма се добавя и трета сема ('удовлетвореност или удоволствие'): 'импулс/желание ↔ удовлетвореност/удоволствие ↔ воля и контрол'. В положителните конструкции при левия край на ска̀лата – конструкции със значение на чист импулс (*гади ми се; киха ми се*) – е представен семантичният елемент 'импулс', чиято поява е независима от волята на експериментатора и не се поддава на контрола му. Този елемент се съчетава със семантичния елемент 'удовлетвореност', която ще бъде постигната от извършване на съответното действие и която също е независима от волята и контрола на същото лице, което сега ще се превърне в извършител на това действие. При конструкциите със средно място в ска̀лата: *яде ми се, спи ми се*, изпитваната от експериментатора потребност отново се появява в него независимо от неговата воля и контрол. Но удовлетворяването ѝ вече се поддава на известен контрол на извършителя (=експериментатора). При конструкциите от десния край на ска̀лата: *яде ми се баница, кара ми се мотор*, е представен семантичният елемент 'желание' като специфична разновидност на потребността. В импулсивните конструкции това желание е представено деагентивно – като независимо от волята на експериментатора и не подлежащо на неговия контрол, което може да се тълкува като неискреност от страна на логическия субект (или говорещия), т.е. като проява на езикова демагогия. При агентивното представяне: *Аз искам да ям баница / да карам мотор* желанието се свързва с волята и контрола на експериментатора и с искреност от страна на субекта. Извършването на действието носи не просто удовлетвореност, а удоволствие на експериментатора. То е изцяло под контрола на извършителя (=експериментатора) (въпреки че може да зависи и от други лица или обстоятелства).

При ОЖК от тройното отношение в положителните конструкции отпада средният елемент – 'удовлетвореност/удоволствие'. От първия елемент е представена в преобладаваща степен разновидността 'желание' (което обаче вече не се свързва с постигане на удоволствие). В едната от двете

семантични разновидности: 'у мен липсва желание за Р' (не ми се танцува), елементът 'независимост от волята и невъзможност за контрол' се свързва с искрена употреба от страна на логическия субект (или говорещия). В другата разновидност: 'у мен има желание за не-Р' (не ми се губи време, не ми се работи повече), същият елемент се свързва с неискреност на употребата, защото прикрива агентивния характер на желанието: аз искам да не-Р (аз искам да не си губя времето; аз искам да не работя повече).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Korytkowska, M. (1990). *Z problematyki składni konfrontatywnej na przykładzie bułgarskich i polskich zdań bezpodmiotowych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Буров, С. (Ed.). (2000). *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения* [СТРБЕ]. Велико Търново: Gaberoff.
- Грепль, М. (1967). К сущности типов предложений в славянских языках. *Вопросы языкознания*, 1967(5), 60–68.
- Ницолова, Р. (2008). *Българска граматика: Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.
- Савова, Д. (2014). *Деагентивността в българския език и нейното изразяване (в съпоставка със сръбския език)*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Burov, S. (Ed.). (2000). *Süvremenen tülkoven rechnik na bülgarskiia ezik s prilozheniia* [STRBE]. Veliko Tŭrnovo: Gaberoff.
- Grepl', M. (1967). K sushchnosti tipov predlozhenii v slavianskikh iazykakh. *Voprosy iazykoznaniiia*, 1967(5), 60–68.
- Korytkowska, M. (1990). *Z problematyki składni konfrontatywnej na przykładzie bułgarskich i polskich zdań bezpodmiotowych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nitsolova, R. (2008). *Bülgarska gramatika: Morfologiia*. Sofiia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kl. Okhridski".
- Savova, D. (2014). *Deagentivnostta v bülgarskiia ezik i neiñoto izraziavane (v süpostavka süs srübskiia ezik)*. Sofiia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kl. Okhridski".

Konstrukcje składniowe z podmiotem logicznym (typu 'czasownik + *ми се*') w języku bułgarskim

W artykule przebadano grupę konstrukcji składniowych typu 'czasownik + *ми се*' odznaczającą się najwyższą frekwencją, a mianowicie: konstrukcje bezosobowe, które wskazują na jakąś potrzebę albo chęć. Autorka proponuje ich formalną i semantyczną klasyfikację i analizę semantyczną, identyfikuje leksykalne i gramatyczne ograniczenia w łączliwości czasowników, jakie występują w omawianych konstrukcjach. Analizowany materiał może być przydatny w poszukiwaniu związku między specyfiką semantyczną analizowanych struktur a świadomością językową współczesnych Bułgarów.

Słowa kluczowe: konstrukcje bezosobowe, konstrukcje życzące, podmiot logiczny, experiencer

Syntactic Structures with Logical Subject (of the Type 'verb + *ми се*') in the Bulgarian Language

The paper analyses the most frequent group of syntactic structures of the type 'verb + *ми се*', namely impersonal structures that express a need or desire. The author offers a formal and semantic classification and semantic analysis, and identifies the lexical and grammatical constraints regarding the verbs which can be used in these structures. The analyzed material might be of use in the search for relations between the semantic specificity of the studied structures and the linguistic consciousness of modern Bulgarians.

Keywords: impersonal structures, structures expressing need or desire, logical subject, experiencer

Notka o autorce

Dimka Savova (Димка Савова) (dimkasav@abv.bg) – slawistka zajmująca się językoznawstwem słowiańskim, docent doktor w Uniwersytecie Sofijskim im. św. Klemensa Ochrydzkiego. Autorka monografii: *Деагентивността и нейното изразяване в българския език (в съпоставка със сръбския език)* (2014),

podręcznika *Српски језик (основи граматике и вежбе)* (we współautorstwie z W. Menkadzyjewą, 2006) i artykułów: *Категорията фактивност и нейните параметри* (1991); *Семантика „локализација објекта“ и њено изражавање у српском и бугарском језику* (1999); *Пасивни конструкции в българския език* (2008); *Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija i hrvatskome jeziku* (2009); *Предикативная структура высказывания в болгарском языке* (2012); *Обобщенолична употреба на формите за второ лице единствено число в българския език* (2016); *Глаголи с форманта си в българския език* (2016); *Глаголи с елемента си / sobie в българския и в полския език* (2017). Zainteresowania naukowe: semantyka, pragmatyka, składnia, morfologia.

Dimka Savova (dimkasav@abv.bg) – Slavist specializing in Slavic linguistics; Associate Professor at the St. Kliment Ohridski University in Sofia. Author of the monograph *Деагентивността и нейното изразяване в българския език (в съпоставка със сръбския език)* [*Agentlessness and its expression in Bulgarian (as compared with Serbian)*] (2014), the textbook *Српски језик (основи граматике и вежбе)* [*Serbian (basic grammar and exercises)*] (co-authored with V. Menkadjieva, 2006) and papers: *Категорията фактивност и нейните параметри* [*The category of factuality and its parameters*] (1991); *Семантика „локализација објекта“ и њено изражавање у српском и бугарском језику* [*The semantics of “object location” and its expression in Serbian and Bulgarian*] (1999); *Пасивни конструкции в българския език* [*Passive structures in Bulgarian*] (2008); *Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija i hrvatskome jeziku* [*Agentlessness in Croatian-language syntactic structures*] (2009); *Предикативная структура высказывания в болгарском языке* [*The predicate structure of Bulgarian utterances*] (2012); *Обобщенолична употреба на формите за второ лице единствено число в българския език* [*Pragmatic manipulations in the generic uses of the second person singular personal pronoun in Bulgarian*] (2016); *Глаголи с форманта си в българския език* [*Verbs with the affix си in the Bulgarian language*] (2016); *Глаголи с елемента си / sobie в българския и в полския език* [*Verbs with the element си / sobie in the Bulgarian and Polish languages*] (2017). Research interests: semantics, pragmatics, syntax, morphology.